

УДК 159.922.4(477)-053.6

ПСИХОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ СТАНОВЛЕННЯ ЕТНІЧНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ НА ПРИКЛАДІ ШКОЛЯРІВ ПІДЛІТКОВОГО ВІКУ

Прокоф'єва О.О., к. психол. н.,
доцент, доцент кафедри психології
Мелітопольський державний педагогічний університет
імені Богдана Хмельницького

Прокоф'єва О.А., старший викладач
кафедри анатомії, фізіології та валеології
Мелітопольський державний педагогічний університет
імені Богдана Хмельницького

Зайцева Ю.М., магістрант
Мелітопольський державний педагогічний університет
імені Богдана Хмельницького

Автори статті досліджують етнічну ідентичність та форми її прояву в українських школярів. Етнічна ідентичність розглядається як компонент самоусвідомлення особистості та соціальної ідентичності. У дослідженні аналізуються поняття «етнічна ідентичність», «група», «нація», «етнічна група», охарактеризована етнічна ідентичність у школярів підліткового віку, встановлені шляхи її формування. Упроваджена тренінгова програма може бути використана для встановлення рівня етнічної ідентичності, проведення психокорекційної та розвивальної роботи

Ключові слова: нація, група, етнічна група, етнічна ідентичність, ідентичність, соціальна ідентичність, толерантність, цінності.

Авторы статьи исследуют этническую идентичность и формы ее проявления у украинских школьников. В рамках как отечественной, так и зарубежной этнопсихологии проблема этнической идентичности рассматривается преимущественно в контексте более широкой проблемы социализации индивида и квалифицируется как один из аспектов социальной идентичности. Представлена упорядоченная тренинговая программа под названием «Я – сознательный украинец», с описанием каждого дня занятия и перечнем упражнений. Основным ориентиром тренинговой программы является становление этнической идентичности у школьников подросткового возраста с целью осознания собственной принадлежности к своему народу и развития толерантности к другим народам.

Ключевые слова: нация, группа, этническая группа, этническая идентичность, идентичность, социальная идентичность, толерантность, ценности.

Zaitseva Y.N., Prokofieva O.A., Prokofieva O.A. PSYCHOLOGICAL ASPECTS OF FORMATION THE ETHNIC IDENTITY ON THE EXAMPLE OF ADOLESCENCE

Authors of this article explored the ethnic identity and the forms of its manifestation in the Ukrainian pupils. In the framework of both blighty and foreign ethnopsychology problem of the ethnic identity examines mostly in the context of the broader problem of socialization of the individual and qualifies as one of the aspects of social identity. Presented training program titled "I – conscious Ukrainian", in which authors describe every training's day and a list of exercises. The aim of the program is formation of the ethnic identity in adolescence due to the awareness of belonging to their people and the development of tolerance to the other nations. It has been divided in three questions: the development of ethnic identity, the development of spiritual values: freedom, prosperity and security of the country, love to the country and people, self-worth, respect for all ethnic groups, as well as the development of tolerance to the other ethnic groups. The program is structured and has three parts: introduction (first lesson), the main unit (from the second to eighth lessons), the final part (ninth and tenth lessons).

Key words: nation, group, ethnic group, ethnic identity, identity, social identity, tolerance values.

Постановка проблеми. Становлення етнічної ідентичності у незалежній та демократичній державі Україна сьогодні є надзвичайно актуальною проблемою, адже вона є одним з важливих компонентів соціальної ідентичності особистості та входить у сферу усвідомлення, переживання та оцінювання своєї приналежності до окремої

етнічної спільноти. Тому статусу пріоритету в соціальній політиці держави повинні набути дослідження особливостей феномена етнічної ідентичності, підняття престижності приналежності до категорії «українець».

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У рамках як вітчизняної, так і зарубіжної етнопсихології проблема етнічної

ідентичності розглядається переважно в контексті ширшої проблеми соціалізації індивіда і кваліфікується як один із аспектів соціальної ідентичності. Етнічна ідентичність – усвідомлення приналежності до певної етнічної спільноти, ідентифікації з іншими членами етносу внаслідок спільності історичної пам'яті, спільності культурних архетипів тощо. Дж. де Ворс зазначав: етнічна ідентичність вимагає деякої послідовності у поведінці людини, щоб інші люди могли віднести її до певної етнічної категорії [9, с. 216].

Етнічна ідентичність, як правило, є надзвичайно важливою структурою самосвідомості, що зумовлює найбільш соціально значущі форми поведінки і впливає на відносини між людьми (від міжособистісних до міждержавних). Етнос – історично сформована на визначеній території стійка сукупність людей, що має єдину мову, загальні риси та стабільні особливості культури і психології. Етнічність – це властивість, що належить тим, хто визнається членом даного суспільства, володіє загальними культурними рисами, у тому числі спільними предками і загальною історією; це властивість, що виявляється в результаті взаємодії з членами більш широкого суспільства, що має інші культурні риси (Ф. Рігс). Етнічна ідентичність розуміє під собою складову частину соціальної ідентичності особистості, усвідомлення своєї приналежності до певної етнічної спільноти. Для соціолога ідентичність – це комплекс ролей і статусів, організованих адекватно соціальній системі.

М. Заковоротна поняття ідентичність визначає як багатовимірний процес людського становлення, який може бути описаний за допомогою різних аспектів. Наукова картина таких процесів тісно пов'язана з аналізом практик, у рамках яких індивідуальна й колективна ідентичності проявляють себе і видозмінюються, зберігаючи при цьому свої вихідні архетипічні характеристики.

Можна виділити найсуттєвіші фактори впливу на етнічну ідентичність: планетарні зміни в соціально-політичних та міжетнічних відносинах, що знаходяться в безпосередньому зв'язку зі змінами; гомогенність та гетерогенність етнічного оточення [8, с. 135].

Ще на початку ХХ століття австрійські науковці Р. Шпрингер і О. Бауер висунули теорію про національний характер як найважливішу ознаку нації, відзначивши, що деякі нації говорять однією мовою, однак являють собою різні народи, а деякі взагалі не мають власної мови. З цього факту О. Бауер робить висновок: нація – «це су-

купність людей, пов'язана спільністю характеру на підставі спільності долі» [1, с. 224].

Постановка завдання. Метою статті є виявлення психологічних особливостей етнічної ідентичності української молоді, порівняння понять «група», «нація», «етнічна група», встановлення їх відмінності від поняття «етнічна ідентичність», а також наведення результатів упровадження тренінгової програми щодо школярів підліткового віку.

Виклад основного матеріалу дослідження. Важливе практичне й теоретичне значення у сучасній науці посідає проблема збереження та розвитку культур народів у етнічному середовищі. Надзвичайно широке та неоднозначне трактування має поняття «етнос»: етнічна група, нація, які відрізняються один від одного ступенем соціально-економічного розвитку та іншими ознаками. Група – це сукупність осіб, об'єднаних спільною метою, ідеєю, працею; також групу людей виділяють як соціологічну категорію, що вивчається соціальною психологією як психологічна спільність [7, с. 83]. Група етнічна – частина етносу, ядро якого знаходиться в іншому соціальному організмі [8, с. 135]. Поняття «нація» суттєво відрізняється від попереднього і свідчить про конкретно-історичну форму спільності людей, об'єднаних єдиною мовою та територією, глибокими внутрішніми економічними зв'язками, певними рисами культури і характеру [3, с. 213]. Національному складу населення багатьох країн характерна ознака етнічної самосвідомості.

Підлітковий вік має свої межі – від 12-14 до 15-17 років. Цей період є найбільш складним. У підлітка з'являється відчуття «дорослості», він хоче відокремитись від батьків, але сам ще не може жити самостійно, тому знаходиться на проміжному етапі; він уже не належить до дітей, проте ще не належить до дорослих. Бурхливий розвиток у біологічній, фізіологічній та психологічній сферах веде до несподіваних перепадів настрою та до запальної поведінки. Незважаючи на це, саме в окресленому віці відбувається становлення базових складових особистості підлітка: самооцінки, ієрархії цінностей та етнічної ідентичності. Саме у цьому віці підліток ставить питання «Хто я?» і намагається знайти відповідь в усіх сферах.

Етнічне становлення може початись від раннього підліткового віку та продовжується до кінця юності. Свідоме асоціювання себе із конкретною етнічною спільнотою є досить складним питанням для сучасної дитини. Велика кількість підлітків не розуміє різниці між поняттями «етнос», «національність»,

«нація»: вони здаються їм схожими і не диференціюються. Таке обмежене ставлення затримує формування етнічної ідентичності, тому середньостатистичний підліток, який закінчує школу, її не має. На це формування впливають також нестабільна економічна та політична ситуація у країні, що визначають вагомість та престижність етнічної ідентичності конкретного етносу в соціумі. Це помітно з огляду на сучасну ситуацію в Україні, тому що актуальні протиріччя вносять розлад у наше суспільство. У нашій державі, окрім українського населення, живуть представники інших етносів, і протиріччя у країні загострюють стосунки між ними.

Експериментальну базу дослідження складає група школярів 10 класів Новотроїцької ЗОШ I-III ст. № 1 Херсонської області, віком 15-17 років. Цей вік обраний нами для дослідження з причини того, що, починаючи з 15 років, у підлітків відбувається становлення етнічної ідентичності. Під час цього періоду важливим є сприймання економічної ситуації в країні, адже вона є важливим чинником, що впливає на значимість і престижність сприйняття кожним індивідом своєї етнічної ідентичності. Первинна діагностика проходила за наступними методиками: методика «Хто Я?» М. Куна та Т. Мак-Партленда [8, с. 150], методика «Типи етнічної ідентичності» Г. Солдатової та С. Рижової [12], опитувальник етнічної ідентичності А. Львовичкіної [5, с. 144], опитувальник етнічної ідентичності (національності) [2, с. 75], методика «Ціннісний опитувальник» Ш. Шварца [4, с. 72], проективна методика «Я – представник свого народу».

Згідно з результатами дослідження ми упорядкували тренінгову програму, яка була апробована і впроваджена в Новотроїцькій ЗОШ I-III ст. №1 для учнів 10 класів. Результат повторного діагностичного зрізу показують, що впроваджена тренінгова програма призвела до позитивних змін.

Програма має назву «Я – свідомий українець» і має на меті сприяти становленню етнічної ідентичності у школярів підліткового віку через усвідомлення власної приналежності до свого народу та розвиток толерантності до інших народів. Нами було висунуто три завдання: розвиток етнічної ідентичності, розвиток духовних цінностей (свобода, порядність, розквіт і безпека країни, любов до батьківщини та людей, самоцінність, повага до усіх етносів), а також розвиток толерантності до інших етносів. Розвиток терпимості до чужого способу життя, звичаїв та традицій ми вважаємо доцільним у нашому тренінгу, оскільки нормальне існування в соціумі не можливе без спілкування із представниками інших етносів.

Ця програма розрахована на 15 осіб і має 10 занять тривалістю по 2 години, з частотою зустрічей 2 рази на тиждень. Її структура включає в себе три блоки: вступ (перше заняття), основний блок (з другого по восьме заняття), заключна частина (дев'яте та десяте заняття). Кожне із занять має власну мету, яка, у свою чергу, підпорядковується головній меті тренінгу.

Структура тренінгу:

Вступ.

1-ше заняття – визначення мети, завдань, принципів роботи у групі. Створення атмосфери спільності, довіри та взаєморозуміння. Налаштування на подальшу роботу. Вправи: «Вступне коло», «Три якості, які...», «Конверт суджень», «Життєва позиція», «Завершальний шерінг».

Основний блок.

2-ге заняття – розвиток уявлень про себе, формування адекватної позитивної самооцінки. Вправи: «Вступне коло», «Реклама – двигун тренінгу», «Частини мого «Я»», «Чорне та біле», «Перехрестя», «Завершальний шерінг».

3-тє заняття – дослідження власної етнічної ідентичності. Вправи: «Вступне коло», «Моментальна фотографія», «Що таке етнічна ідентичність?», «Мій народ», «Завершальний шерінг».

4-те заняття – розвиток цінностей та ціннісних уявлень власного етносу. Вправи: «Вступне коло», «Пересядьте ті, хто...», «Цінності», «Етнічні цінності», «Завершальний шерінг».

5-те заняття – розвиток толерантного ставлення до власного та інших етносів. Вправи: «Вступне коло», «Передай предмет», «Рольова гра «Суд»», «Розвиток толерантності», «Хто є хто?», «Чарівна країна», «Завершальний шерінг».

6-те заняття – розвиток образу власного етносу. Вправи: «Вступне коло», «Мої ідеали», «Етнічна мандала», «Багатолика Україна», «Медитація візуалізація. Судно, на якому я пливу», «Завершальний шерінг».

7-ме заняття – постановка та усвідомлення своїх кордонів та кордонів інших людей. Вправи: «Вступне коло», «Чотири кути – чотири вибори», «Розповідь від імені», «Мапа мого життя», «Завершальний шерінг».

8-ме заняття – постановка та усвідомлення загальних правил поведінки у суспільстві та під час взаємодії з представниками інших етносів. Вправи: «Вступне коло», «Розвідник», «Острів», «Завершальний шерінг».

Заключний блок.

9-те заняття – формування активності в саморозвитку. Вправи: «Вступне коло»,

«Минуле – сучасне – майбутнє», «Групова дискусія», «Перетворюємо проблеми в цілі», «Завершальний шерінг».

10-те заняття – розвиток мотивації самовдосконалення і самоактуалізації. Завершення тренінгу, прощання з учасниками. Вправи: «Вступне коло», «Групова дискусія», «Кіно», «Лист з майбутнього», Створення скульптури «Ми – українці», «Валіза в дорогу», «Завершальний шерінг».

Після проведення даного тренінгу ми отримали наступні результати.

Рівень рефлексії у контрольній групі майже не змінився, в експериментальній групі помітне покращення – 39,96% респондентів до тренінгу, після тренінгу – 79,92%; середній рівень в експериментальній групі – 53,28%, після тренінгу – 19,98%; низький рівень рефлексії до тренінгу – 6,66% старшокласників, а після тренінгу не було результатів з низьким рівнем. В експериментальній групі учні мають тип етнічної ідентичності «норма» – співіснування позитивного ставлення до власного народу з позитивним ставленням до інших етнічних спільнот – до тренінгу – 59,94%, після – 86,58%). Тип «етнічна індиферентність + норма» до тренінгу –

13,32%, після тренінгу – 6,66%, інші учні перейшли до типу «норма». Не змінилися показники типу «етнічний фанатизм» – 6,66% респондентів. Змішані типи етнічної ідентичності, які були наявні у кількості 6,66%, набули типу «норма».

В експериментальній групі українську мову за рідну до тренінгу вважали 39,96% респондентів, після тренінгу – 73,28%. У позаурочний час у спілкуванні з вчителем звертались рідною мовою до тренінгу 33,30%, після тренінгу – 73,26% учнів. Усі учні вільно володіють рідною мовою, пишуть, читають та розмовляють, удома та з друзями використовують здебільшого рідну мову. У соціальній взаємодії обирають мову залежно від ситуації, дехто вибирає рідну, тому що поважає свою мову, дехто відповість на тій, на якій звертались до нього.

До тренінгу визначили свою національність українською 79,92%, після тренінгу – 86,58%. До тренінгу 59,94% відчуває свою приналежність до етнічної спільнот, після тренінгу цей показник сягнув 86,56%. До тренінгу 39,96% такої приналежності не відчували, після тренінгу – 13,32%. Визначними чинниками етнічної приналежності більшість вважає сім'ю, громадянство, місце народження, мову та школу. Факторами, які не впливають на етнічну приналежність, більшість визначила релігію, інтелектуальну та творчу еліту, Інтернет та економічні чинники.

За шкалою «огляд цінностей» найбільшу кількість відсотків у експериментальній гру-

пі до тренінгу отримали: цінність «самостійність» – 26,64%, «доброта» – 19,98%, після тренінгу на першому місці стоять «традиції» – 39,96%. Шкала «профіль особистості» після тренінгу, де респонденти обирають на першому місці конформізм + традиції – 26,64%.

В експериментальній групі ідентифікація зі своєю нацією до тренінгу – 73,26%, після тренінгу – 93,24%, що проявлялось у: зображенні прапора, національного одягу, заклика раідною мовою, гімні, національної символіки та одязі. Прояви символізму в малюнках: до тренінгу – 59,94%, після – 79,92%. Агресивні прояви в бік інших народів пов'язані з напруженою ситуацією в країні, це – танки, зброя, боєві дії, були наявні «заклики до миру» (до тренінгу – 39,96%, після – 33,30%). Із цього можна зробити висновок, що події, які відбуваються у країні, несприятливо впливають на психіку дітей і породжують у них агресивні прояви.

Висновки з проведеного дослідження.

Етнічна ідентичність є складовою соціальної ідентичності, психологічною категорією, якою позначають усвідомлення людиною своєї приналежності до конкретної спільноти. До основних чинників розвитку етнічної ідентичності індивіда можна зарахувати: етнічну соціалізацію в сім'ї, школі та найближчому соціальному оточенні; специфіку етноконтактного середовища (гомо- або гетерогенність етносу); статусні відносини між етнічними групами. У залежності від соціального середовища, межа формування етнічної ідентичності може як прискорюватись, так і уповільнюватись. В існуючих тренінгових програмах підібрані різні методи – від казкотерапії до релаксаційних вправ. Розвивати етнічну ідентичність та наповнювати змістом власні етнічні уявлення можна протягом усього життя, що підтверджують існуючі програми. Вони розвивають етнічну ідентичність, толерантність, намагаються самостверджувати особистість як представника певного етносу – від учнів молодшого шкільного віку до працівників закладу освіти. У нашій тренінговій програмі підібрано комплекс методик із залученням різних технік, які спрямовані на розвиток умов етнічної ідентичності, а саме – усвідомлення свого членства в етнічній групі, разом із цінностями та емоційним значенням, властивим цьому етносу, механізмів ідентифікації, інтерналізації та рефлексії, усвідомлення соціального досвіду. При формуванні ідентичності задіяні процеси самопізнання, самооцінки, самопрезентації, накопичення знань, оцінок та способів поведінки, що планується розвинути в нашій тренінговій програмі.

На основі отриманих результатів можна стверджувати, що розроблена тренінгова

програма є успішною та веде до позитивних змін. Спостерігається усвідомлене ототожнення себе з власним етносом, тип етнічної ідентичності повертається до норми, розвивається толерантність до представників інших народів. Респонденти швидко включилися в процес тренінгу, виявляли активність та зацікавленість під час виконання тренінгових вправ.

Розроблена і апробована психодіагностична програма допомагає простежити становлення етнічної ідентичності, рівень її прояву у кожного учня. Тому ця програма може бути використана у роботі психолога ЗНЗ. У сучасному суспільстві надважливо знати своє коріння, любити і шанувати свій народ, а також уміти поважати інший, тому наше дослідження є актуальним в сучасному суспільстві та може бути корисним не тільки практикуючим психологам, але й соціальним працівникам, класним керівникам і вихователям. У перспективі подальших досліджень вбачаємо: вивчення етнічної ідентичності у контексті громадянської ідентичності; дослідження громадянської ідентичності як феномену, що впливає на всі сфери життя сучасної людини; розробку психодіагностичного комплексу методик для виявлення громадянської ідентичності підлітка; з'ясування умов формування громадянської ідентичності та розроблення розвивальної тренінгової програми для школярів підліткового віку.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Бауэр О. Национальный вопрос и социал-демократия / О. Бауэр. – СПб.: Ригнер, 1990. – 224 с.
2. Гогохія Н. Українська етнографія: Навч.-метод. посіб. для студ. спец. «Історія», «Соціологія», «Соціальна робота» пед. ун-тів (денна форма навч.) / Н. Гогохія; Луганський національний педагогічний ун-т ім. Тараса Шевченка. – Луганськ: Альма-матер, 2006. – 75 с.
3. Гатчінсон Дж. Що таке етнічність / Дж. Гатчінсон, Е. Сміт // Націоналізм: [антологія] / упоряд. О. Проценко, В. Лісовий. – К.: Смолоскип, 2006. – С. 213-219.
4. Карандашев В. Методика Шварца для изучения ценностей личности: концепция и методическое руководство / В. Карандашев. – М.: Речь, 2004 – 72 с.
5. Львовичкіна А. Етнопсихологія: Навчальний посібник / А. Львовичкіна. – К.: МАУП, 2002. – 144 с.
6. Манойлова М. Акмеологічний розвиток поліетнічної компетентності суб'єктів освіти / Автореф. дис. ... канд. психол. наук: 19.00.13 – Робота виконана на кафедрі психології управління та педагогіки ГОУ ВПО Північно-Західна академія, 2011 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://medbib.in.ua/akmeologicheskoe-razvitie-polietnicheskoy.html>
7. Мнацаканян М. Нации и национализм. Социология и психология национальной жизни: учеб. пособие для вузов. / М. Мнацаканян. – М.: Юнити-Дана, 2004. – 367 с.
8. Павленко В. Представление о соотношении социальной и личностной идентичности в современной западной психологии / В. Павленко // Вопросы психологии. – 2000. – № 1. – С.135-141.
9. Павлова О. Історія української культури: навч. пос. / О. Павлова. – К.: Центр учбової літератури, 2012. – 368 с.
10. Словник української мови. Академічний тлумачний словник. Тлумачний словник української мови [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://lcorp.ulif.org.ua/Expls>
11. Словник української мови / упор. Б. Грінченко. – Т. 2. – К.: Вид-во Академії наук Української РСР, 1958. – 532 с.
12. Солдатова Г. Практическая психология толерантности [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.tolz.ru/library/?de=0&id=425>